

СТАТТЯ НОМЕРА

В.С. ВЕНЕДИКТОВ

докт. юрид. наук, проф.

Національний університет внутрішніх справ

УДК 347.56-057.36(477)

ЩОДО ЗМІСТУ ФУНКЦІЙ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Розглянуті особливості поглядів, визначень та класифікацій функцій юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ як особливого стану їх службово-трудова відносин

Юридична відповідальність, як невід'ємна та важлива складова національної правової системи, є надійним і дієвим засобом, що попереджає та блокує протиправну поведінку працівників органів внутрішніх справ України, стимулює їх до високоякісного виконання своїх функціонально-посадових службових обов'язків, дотримання різних за характером і змістом правових приписів, встановлених загальними й спеціальними нормами функціонування даної правоохоронної структури механізму державного апарату. За своєю сутністю юридична відповідальність працівників органів внутрішніх справ України - це особливий правовий стан їх службово-трудова відносин, який впливає зі змісту загальних і спеціальних правових приписів, покликаних регулювати діяльність осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ шляхом забезпечення реалізації їх посадових прав і обов'язків.

Активна роль юридичної відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ знаходить своє вираження у її функціях, які є яскравим втіленням творчої та каральної ролі даного правового феномену. Дослідження функцій юридичної відповідальності можливо лише за умов системного та комплексного підходу, розуміння її як цілісного явища з двома формами реалізації - добровільної та примусової, які відповідають її позитивному та негативному аспектам.

В теоретичних джерелах, які висвітлюють особливості функцій юридичної відповідальності, спо-

стерігається досить широке різноманіття поглядів, визначень та класифікацій, що обумовлено різним розумінням сутності самої юридичної відповідальності.

Є загальновизнаним, що функції юридичної відповідальності та функції права перебувають у нерозривному взаємозв'язку, впливаючи на зміст та специфіку реалізації одне одного. Як вірно зазначає Т.Н. Редько, юридична відповідальність є загальною формою реалізації соціальних функцій права [1, с.11]. Тобто, за допомогою функцій юридичної відповідальності функції права деталізуються, конкретизуються та знаходять свою практичну реалізацію. Не можна погодитись з авторами, які вважають, що функції права та юридичної відповідальності тотожні за своїм змістом - обсяг функцій юридичної відповідальності значно вужчий, що обумовлюється змістом, сутністю та соціальним призначенням юридичної відповідальності.

Так, В.М. Горшеньов заперечує наявність у юридичної відповідальності функцій. Він пише: "Відповідальність - це якість індивіда, а, відповідно, не можна визнати правомірною постановку питання о так званих "функціях відповідальності". Функції мають лише заходи державного примусу". Дана позиція обумовлена тим, що відповідальність автор розуміє як "таку, що визнається державою, здатність суб'єкта права надавати звіт у своїй протиправній поведінці та перетерплювати заходи державно-примусового впливу у формі позбавлення благ, що

знаходяться у його розпорядженні” [2, с.96]. З цією точкою зору не можна погодитися, оскільки поняття здатності і відповідальності не тотожні за своїм змістом. Здатність до чого-небудь - це характеристика суб'єкта, а не правового явища, яким є юридична відповідальність.

За думкою М.П. Трофимової, “функції юридичної відповідальності – це основні напрямки впливу норм юридичної відповідальності на суспільні відносини, за допомогою яких досягаються її цілі та проявляється призначення” [3, с.6]. Викликає заперечення теза автора щодо того, що норми юридичної відповідальності впливають лише на суспільні відносини. Не менш важливими сферами, на які діє дане правове явище, є суб'єктивний світ людини, її морально-ціннісні якості та правосвідомість. Крім того, не можна погодитися з віднесенням автором до змісту даного поняття лише напрямків впливу норм юридичної відповідальності, яка, на нашу думку, стосовно осіб рядового або начальницького складу органів внутрішніх справ уявляє з себе діалектичну єдність наступних складових:

- встановлення загальними і спеціальними правовими приписами еталона поведінки суб'єктів службово-трудова правовідносин;

- свободи вибору особою рядового або начальницького складу органів внутрішніх справ варіанту поведінки під час виконання своїх посадових обов'язків;

- усвідомлення необхідності та доцільності дотримання й виконання нормативно встановленої моделі поведінки;

- фактичної поведінки працівників в службово-трудова правовідносинах;

- оцінки такої поведінки та її соціально-важливих наслідків спеціально уповноваженим органом (посадовою особою), службово-трудова колективом, громадськими організаціями, населенням, а також самою особистістю відповідно до нормативно визначених критеріїв;

- застосування заходів заохочення за сумлінне виконання функціонально-посадових обов'язків або заходів державного примусу за “негативне” відхилення від еталона поведінки, тобто, за вчинення правопорушення.

І.А. Галаган розуміє під функціями юридичної відповідальності основні прояви її призначення [4, с.133]. Проте із змісту даного визначення неясно, на що саме спрямовані ці прояви, що робить дане визначення досить розмитим. В.Н. Хоменко дає визначення функцій відповідальності господарчих органів як “зовнішнього прояву правових норм, який витікає з господарчих відношень, що регулюються, та має певний вплив на поведінку учасників таких відношень” [5, с.9]. Слід зазначити, що із змісту даного визначення витікає, що суспільні відносини вже

врегульовані правовими нормами, тобто на них вже здійснено правовий вплив, після чого вони знов регулюються, на цей раз з боку юридичної відповідальності, що знову-таки впливає на поведінку суб'єктів. Перевантаженість даного визначення значно ускладнює встановлення причинно-наслідкового зв'язку між його елементами.

О.О. Анферов відмічає: “Функції юридичної відповідальності можуть бути представлені як здійснювані в рамках регулятивних і охоронних правовідносин і забезпечені штрафними санкціями правові заборони (юридичні обов'язки), що впливають на свідомість суб'єктів з метою підпорядкування їхньої волі і поведінки розпорядженням відповідних правових норм” [6, с.9]. Із змісту даного визначення витікає, що суб'єкти юридичної відповідальності виконують свої обов'язки лише під впливом забезпечених штрафними санкціями правових заборон, що не виправдано звужує досліджуване поняття, заперечуючи можливість суб'єктів здійснювати вільний вибір та виконувати приписи правових норм не з-за боязні покарання, а свідомо та добровільно, керуючись почуттям службового обов'язку та отримуючи задоволення від високопрофесійної праці.

Аналіз визначень поняття функцій юридичної відповідальності, які містяться у літературі, показує, що вони не позбавлені протиріч та нечіткостей, що перешкоджає подальшому розвитку інституту юридичної відповідальності. Звернення до загального розуміння слова “функція” свідчить, що воно визначається як явище, яке залежить від іншого, основного явища, і є формою його вияву, здійснення [7, с.505]. На нашу думку, під функціями юридичної відповідальності слід розуміти основні напрямки впливу юридичної відповідальності на суспільні відносини та їх суб'єктів, за допомогою яких розкриваються її сутність, соціальне призначення і шляхом яких досягаються цілі юридичної відповідальності. Відповідно, під функціями юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ необхідно розуміти основні напрямки впливу юридичної відповідальності на службово-трудова відносини в органах внутрішніх справ та їх персонал, покликані регулювати діяльність осіб рядового та начальницького складу шляхом забезпечення реалізації їх посадових прав і обов'язків.

Відносно класифікації функцій юридичної відповідальності за їх видами, в літературі такою спостерігається широке різноманіття поглядів. Так, С.С. Алексєєв, П.А. Варул, А.І. Петелін, А.А. Собчак відносять до функцій юридичної відповідальності каральну (штрафну) та правовідновлювальну [8, с.151; 9, с.55; 10, с.29-30; 11]. М.С. Малєїн вважає, що юридична відповідальність має превентивну (попереджувачо-виховну), репресивну (каральну), компенсаційну (відновлюючу) та сигналізуючу фун-

кції [12, с.145] О.Ф. Сизий вважає, що заохочувальні норми у кримінально-виконавчому праві виконують наступні функції: стимулюючу, виховну, забезпечуючу, оцінки ступеню виправлення, функцію зміни умов відбування покарання, профілактичну [13, с.59-69]. На думку О.В. Малько, "правові заохочення виконують контрольну, мотиваційну, комунікативну, оцінюючу, гарантуючу, функцію розподілу та виховну функції" [14]. З точки зору даного автора, функції соціального контролю, заохочення координують ту чи іншу діяльність, виступаючи запобіжним заходом для поведінки, що відхиляється від правових норм [15, с.60]. М.Д. Шиндяпина вважає, що функціями юридичної відповідальності є каральні та превентивні (виховні) [16, с.14]. На жаль, дані автори не наводять критеріїв, за якими було складено вищенаведені класифікації.

Спроба зробити це міститься у роботах М.П. Трофімової та І.А. Галагана. Згідно позиції М.П. Трофімової, функції юридичної відповідальності розділяються на дві групи. До першої належать спеціально-юридичні функції: каральна, регулятивна, превентивна та відновлююча, критерієм для класифікації яких є завдання, що стоять перед юридичною відповідальністю – охорона правопорядку: організація, упорядкування суспільних відносин, попередження правопорушень, відновлення порушених суспільних відносин. До другої групи належить виховна функція, яка є загальносоціальною функцією юридичної відповідальності [3, с.46]. Класифікація функцій за критерієм належності до спеціально-юридичних або загальносоціальних уявляється нам не зовсім об'єктивною, оскільки право за своєю природою є соціальним явищем, і неможливо уявити собі сферу, в якій його функції були б позбавлені соціального змісту.

І.А. Галаган виділяє дві групи функцій юридичної відповідальності – організаційні та спеціальні. Критерієм такого розподілу є цілі юридичної відповідальності. До організаційних він відносить функції захисту суспільства, держави та особистості від правопорушень, правовідновлюючу, ідеологічну, психологічну, педагогічну функції. До спеціальних, на думку автора, належать штрафна, каральна; функція виправлення, перевиховання винного у правопорушенні [4, с.146]. Із даного переліку не зовсім зрозуміло, чим саме педагогічна функція відрізняється від функції перевиховання, та за якою ознакою їх віднесено до різних груп. До того ж захист особистості, суспільства та держави від правопорушень є не ціллю юридичної відповідальності, а її завданням, що слідує, наприклад зі змісту статті 2 Кримінально-процесуального кодексу України, згідно з якою завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і

повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний, або статті 1 Кримінального кодексу України, за якою завданням даного кодексу є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Аналіз тенденцій та підходів до класифікації функцій юридичної відповідальності, які містяться в теоретичних джерелах, і сучасний стан правової науки дозволяють зробити висновок щодо того, що загальна концепція юридичної відповідальності повинна базуватися на суспільному та філософському її розумінні, оскільки у протилежному випадку можна дійти невірних висновків, однобічного або неповного її трактування. Тому всі складові інституту юридичної відповідальності, в тому числі і її функції, необхідно розглядати через призму позитивного та негативного аспектів відповідальності. Вбачається, такий підхід буде найбільш вірним, і, як відзначається у філософській літературі, "позитивний та негативний аспекти відповідальності необхідно завжди розглядати в їх взаємозв'язку та взаємообумовленості. Зведення поняття відповідальності до однієї з цих сторін означає звуження обсягу її змісту та неминуче призводить до помилок" [17, с.129-130]. Ця теза стосується і системи функцій юридичної відповідальності як невід'ємної складової інституту даного правового явища. На нашу думку, підставою для класифікації функцій юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ мають бути її позитивний та негативний аспекти. Оскільки юридична відповідальність осіб рядового і начальницького складу в негативному аспекті є одним із засобів боротьби з правопорушеннями та забезпечення правомірної поведінки особового складу під час і в процесі виконання своїх посадових обов'язків щодо захисту, охорони й забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників суспільних відносин, а в позитивному аспекті вона є засобом заохочення, стимулювання персоналу до високоякісної, ефективної службово-трудової діяльності відповідно до негативного аспекту необхідно виділити штрафну (каральну) та правовідновлювальну функції, а відповідно до позитивного - виховну та регулюючу.

Штрафна, або каральна функція юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ направлена на припинення або зміну існуючих правовідносин та встановлення необхідного для реалізації юридичної відповідальності правового зв'язку. Дана функція реалізується за допомогою санкцій (кримінальних, адміністративних, дисциплінарних).

які мають відносно визначений характер. Вони встановлюють вищу й нижчу межу покарання або стягнення, що призначаються особі рядового чи начальницького складу згідно з обставинами конкретного правопорушення, мірою провини, характерною особистості та іншими обставинами. Правовідновлювальна функція спрямована на відновлення порушених правовідносин та окремих їх елементів. Дана функція реалізується за допомогою санкцій, які мають абсолютно визначений характер, адже розмір збитків, шкоди, заподіяної правопорядку, може бути достатньо точно визначений незалежно від обставин правопорушення.

Працівник органів системи Міністерства внутрішніх справ, притягнутий до штрафної, каральної відповідальності, нездатний піддати себе покаранню чи стягненню, яке має бути визначене й призначене йому спеціально уповноваженими державними органами відповідно до обставин справи і реалізоване в установленому законом порядку. Навпаки, працівник, що вчинив правопорушення, яке тягне застосування правовідновлювальних санкцій, може і без втручання державних органів відшкодувати заподіяну шкоду, відновити порушені права, виконати обов'язки, припинити протиправний стан. Саме на цьому ґрунтується застосування до правопорушника додаткових санкцій, які спонукають його до найскорішого відновлення правопорядку, що неможливо й недопустимо при здійсненні штрафної, каральної відповідальності. Останні види відповідальності застосовуються щодо злочинів або адміністративних чи дисциплінарних проступків. Виникнення й рух цієї відповідальності відбувається лише в процесуальній формі і визначається актами державних органів та посадових осіб, наділених відповідними повноваженнями. Даний вид відповідальності охоплює наступні стадії: звинувачення певної особи в вчиненні конкретного злочину чи проступку; дослідження обставин справи про правопорушення; прийняття рішень про застосування або незастосування санкцій, вибір її в межах конкретного заходу покарання; виконання покарання чи стягнення, призначеного правопорушнику; свослідним наслідком застосування штрафної, каральної санкції є "стан покараності" (судимість – в кримінальному праві, наявність стягнення – в трудовому і адміністративному), який тягне декотрі правообмеження та більш сурову відповідальність у випадку рецидиву. Правовідновлювальна відповідальність осіб рядового чи начальницького складу органів, служб та підрозділів внутрішніх справ виникає з моменту правопорушення й завершується відновленням порушеного правопорядку. Процесуальні норми регулюють реалізацію означеного виду відповідальності лише у випадку спору або відмови правопорушника у відновленні порушеного правопорядку.

Відповідно до позитивного аспекту, функції юридичної відповідальності розділяються на виховну та регулюючу. Виховна функція спрямована на формування та підтримання у персоналу органів внутрішніх справ високого рівня розвитку морально-етичних якостей, правосвідомості, корпоративної культури, їх спонукання до високоефективного виконання своїх службово-посадових обов'язків, професійного самовдосконалення, свідомого та ретельного додержання норм дисципліни та законності. Звідси, важливим завданням організації роботи з персоналом є формування у кожного працівника органів системи Міністерства внутрішніх справ України потреби в службово-трудої діяльності, у високоякісному й ефективному виконанні своїх функціонально-посадових обов'язків.

Регулятивна функція юридичної відповідальності спрямована на упорядкування позитивних, закріплених в правових нормах правовідносин та покликана не припускати виникнення охоронних правовідносин, які проявляються за допомогою каральних (штрафних) та правовідновлювальних функцій. Дана функція реалізується за допомогою норм, які встановлюють обов'язки, заборони, регламентують правомірну поведінку та заохочення за її додержання, стимулюють ініціативу працівників органів внутрішніх справ та їх відповідального ставлення до дорученої справи. За умов безперешкодної реалізації регулятивної функції працівники органів внутрішніх справ усвідомлюють та інтеріоризують приписи правових норм, що сприяє зниженню рівня різноманітних порушень дисципліни й законності та високоефективній роботі всієї системи органів внутрішніх справ.

Загальними рисами функцій юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ є їх цілеспрямований характер та обумовленість закономірностями сучасного етапу розвитку і вдосконалення діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ. Необхідність ясно встановити роль та напрямки правового впливу юридичної відповідальності на службово-трудої відносини в органах внутрішніх справ вимагає сьогодні не лише чіткого визначення понятійного апарату даного правового явища, але й дослідження взаємозв'язків між його елементами та їх змісту, що обумовлює необхідність проведення подальших досліджень в даній галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Редько Т.Н. Юридическая ответственность как общая форма реализации социальных функций права // Юридическая ответственность в советском обществе: Тр. ВСЛ МВД СССР. - Волгоград, 1974. - Вып.9. -121 с.
2. Горшенев В.М. Способы и организационные

формы правового регулирования в социалистическом обществе. -М., 1972. -276 с.

3 Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. -20 с.

4. Галаган И.А. Административная ответственность в СССР (государственное и материальное исследование). -Воронеж, 1970. -321 с.

5 Хоменко В.Н. Ответственность в хозяйственном праве. -Киев, 1975. -231 с.

6. Анферов А.А. Права личности и юридическая ответственность (теоретические вопросы единства и взаимосвязи): Дис. канд. юрид. наук. -Волгоград, 2000 -200с.

7. Івченко А.О. Глумачний словник української мови. -Харків, 2001. - 540 с

8. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве -М., 1966. - 198 с.

9 Петелин А.И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе. -Омск, 1976. - 211 с.

10. Варул П.А. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. -

Галлин, 1986. -243 с.

11. Собчак А.А. О некоторых спорных вопросах теории правовой ответственности // Правоведение - 1968. -№ 1. -С.50.

12. Малеин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. -М., 1985. -200 с.

13. Сизый А.Ф. Поощрительные нормы уголовного-исполнительного права (проблемы теории и практики) -Рязань, 1994. -245 с

14. Малько А.В. Поощрение как метод государственного управления // Государство, право, управление: Сб. науч. тр. -1998 -Вып.7. С 29.

15. Малько О.В. Правовые льготы и поощрения: понятие, признаки, функции // Вопросы теории государства и права: Межвуз. сб. науч. ст. -1998. - Вып.1 -201 с

16. Шиндяпина М.Д. Стадии юридической ответственности: Автореф. дисс... канд. юрид. наук - М., 1996. -22 с.

17. Гроссман Х. Свобода и ответственность // Философские проблемы общественного развития - М., 1974. -342 с.

Надійшла до редколегії 03.07.2003

ВЕНЕДИКТОВ В.С. О СОДЕРЖАНИИ ФУНКЦИЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ РАБОТНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ
Рассмотрены особенности взглядов, определений и классификаций функций юридической ответственности работников органов внутренних дел как особого состояния их служебно-трудовых отношений

VENEDIKTOV V.S. CONCERNING THE MAINTENANCE OF FUNCTIONS OF THE LEGAL RESPONSIBILITY OF EMPLOYEES OF LAW-ENFORCEMENT ORGANS OF UKRAINE
The considered features of sights, definitions and classifications of functions of the legal responsibility of employees of law-enforcement organs as special condition of their service labor attitudes.

Постановою від 11.06.2003 р. № 1-05/6 президія ВАК України внесла журнал
“Право і безпека” до переліку наукових фахових видань України
з юридичних та технічних наук
(Лист ВАК України № 04-76-05/1649 від 26.06.2003 р.)

Науковий журнал **“Право і безпека”** включений як періодичне видання до
Каталогу видань України з доставкою з січня 2004 року